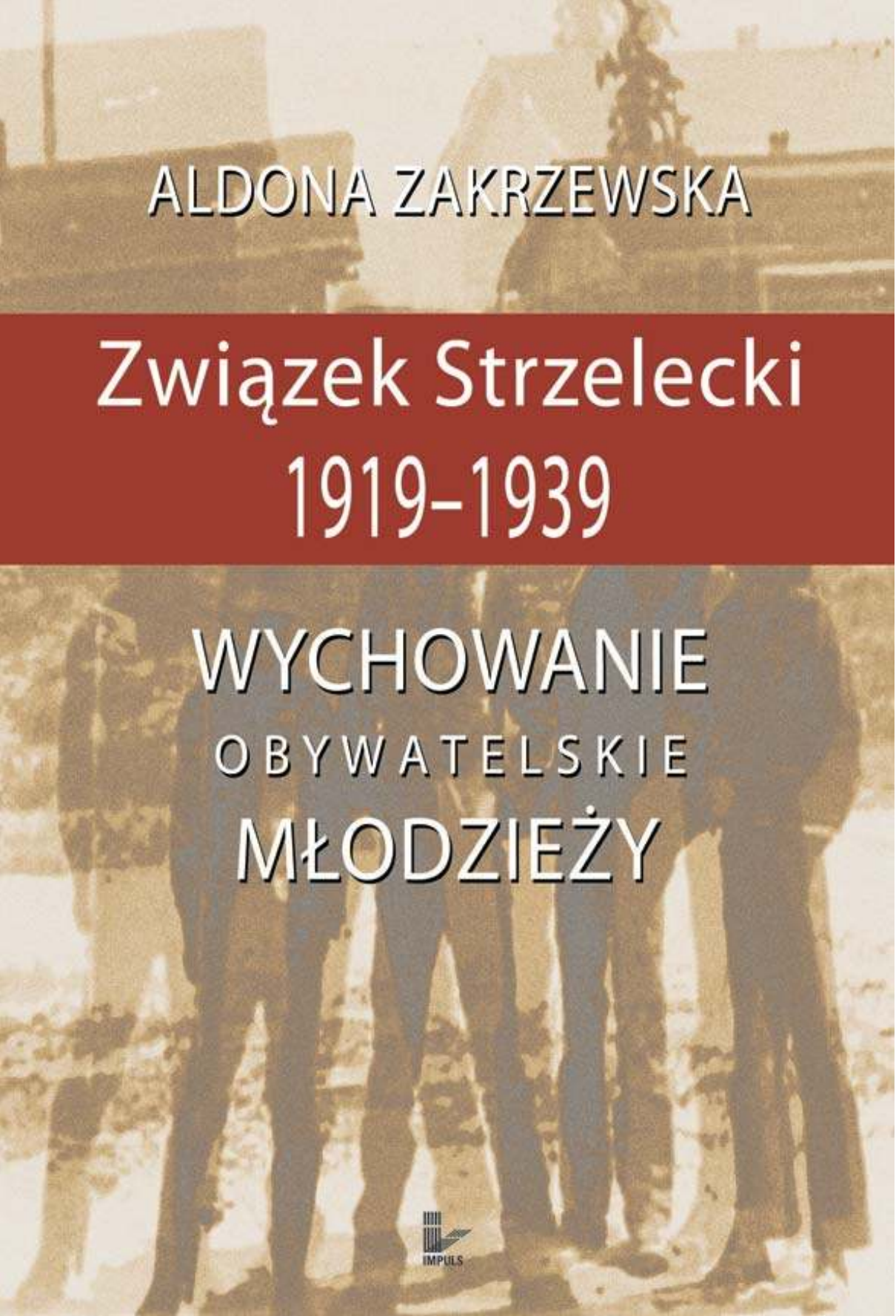

ALDONA ZAKRZEWSKA

Związek Strzelecki 1919-1939

WYCHOWANIE
OBYWATELSKIE
MŁODZIEŻY

Związek Strzelecki 1919–1939

Wychowanie obywatelskie młodzieży

Aldona Zakrzewska

Związek Strzelecki 1919–1939

Wychowanie obywatelskie młodzieży

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
Kraków 2007

© Copyright by Aldona Zakrzewska
© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007

Recenzenci:

płk prof. dr hab. Zdzisław Kosyrz
dr hab. Andrzej Gąsiorowski

Redakcja wydawnicza:
Małgorzata Miller

Projekt okładki:
Ewa Beniak-Haremska

Publikacja sfinansowana ze środków
Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
(numer tematu badawczego 0903-0212)

ISBN 978-83-7308-756-9

Oficyna Wydawnicza „Impuls”
30-619 Kraków, ul. Turniejowa 59/5
tel. (012) 422-41-80, fax (012) 422-59-47
www.impulsoficyna.com.pl, e-mail: impuls@impulsoficyna.com.pl
Wydanie I, Kraków 2007

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Rozdział I

Podłoże narodowe, społeczne i wychowawcze

Związku Strzeleckiego	15
1. Geneza Związku	16
2. Zadania i cele ideowe Związku w Polsce niepodległej	29
3. Zasięg i struktura	38
4. Członkowie	56
5. Kadry	70
6. Cele wychowawcze	115

Rozdział II

Świetlica strzelecka ogniskiem działalności kulturalnej

i wychowawczo-obywatelskiej	133
1. Centrum życia organizacyjnego	133
2. Czytelnictwo i akcja odczytowa	155
3. Krzewienie kultury artystycznej	171
4. Uroczystości i spotkania towarzyskie	181

Rozdział III

Wychowanie przez pracę środkiem kształtowania

dobrego obywatela w Związku	199
1. Czyny społeczne	199
2. Doskonalenie zawodowe	208
3. Kursy i ochotnicze obozy pracy	227

Rozdział IV

Wychowanie fizyczne i wojskowe Strzelca w służbie

ideału obywatela – żołnierza	233
1. Szkolenie wojskowe młodzieży strzeleckiej	234
2. Wychowanie fizyczne i sport w życiu Związku	243

3. Sport strzelecki	261
4. Marsze terenowe	267
5. Turystyka i krajoznawstwo	274
Zakończenie	285
Bibliografia	295
Źródła archiwalne	295
Źródła i materiały drukowane	295
Opracowania	301
Wykaz skrótów	307
Spis tabel	309
Spis fotografii	311
Spis schematów i map	313
Aneksy	315
Aneks 1	317
Aneks 2	319
Aneks 3	320
Aneks 4	321
Aneks 5	322
Aneks 6	323
Aneks 7	328
Aneks 8	342
Aneks 9	347
Indeks nazwisk	349

Wstęp

Rozległe dziedziny zaniedbań w życiu narodu polskiego okresu dwudziestolecia międzywojennego oczekiwały na ręce, serce i głowy chętne do ofiarnej pracy. W ogólnopolską akcję mającą na celu podniesienie moralnej sfery życia społecznego duże zasługi wniosły w II Rzeczypospolitej organizacje młodzieżowe. Wśród nich wyróżniały się stowarzyszenia paramilitarne. Jednym z najliczniejszych był Związek Strzelecki (ZS, Strzelec, Związek, Stowarzyszenie, Organizacja), będący przedmiotem niniejszego opracowania, rozpatrywany jako stowarzyszenie, które nie tylko zajmowało się szkoleniem wojskowym, ale również, a może przede wszystkim stanowiło organizację społeczno-wychowawczą, która wszystkie działania starała się podporządkować idei naczelnej, jaką było wychowanie obywatela – żołnierza, wzorowane na koncepcji wychowania obywatelskiego obowiązującej w II Rzeczypospolitej.

Związek Strzelecki był ideowym i duchowym spadkobiercą oraz kontynuatorem ruchu strzeleckiego, legionowego i peowiackiego z lat 1908, 1914 i 1918, ruchu, który miał znaczny udział w walce o niepodległość. Głównym zadaniem odrodzonego Stowarzyszenia było wojskowe przygotowanie społeczeństwa do obrony Ojczyzny. Jednak ruch strzelecki czasów dwudziestolecia międzywojennego stał się dodatkowo, zgodnie z ówczesnymi potrzebami społecznymi, ruchem wychowania obywatelskiego i fizycznego.

Studiując literaturę i dokumenty omawiające działalność Związku Strzeleckiego w Polsce w latach międzywojennych, można odnieść wrażenie, że większość powstałych dotychczas opracowań skupia się na genezie i rozwoju organizacyjnym tego stowarzyszenia oraz jego działalności paramilitarnej¹.

¹ Są to przede wszystkim prace magisterskie i doktorskie: E. Chyliński, *Próby obozu sanacyjnego pozyskania młodzieży w latach 1937–1939, na przykładzie Związku Strzeleckiego*, Warszawa 1960 (praca magisterska); F. Biernat, *Powstanie, struktura i działalność Związku Strzeleckiego w Polsce w latach 1919–1939*, Poznań 1969 (praca magisterska); S. Śmietana, *Związek Strzelecki w województwie kieleckim w latach 1930–1939*, Kielce 1980 (praca magisterska);

Nie oddają one pełnego zaangażowania i roli Związku Strzeleckiego w kształtowaniu postaw obywatelskich, jego działalności wychowawczej i kulturalno-oświatowej². Lukę tę być może uda się wypełnić dzięki prezentowanej pracy. Przekonanie to wynika z szeroko podjętych badań wychowania obywatelskiego młodzieży ZS, które dotąd było pobieżnie eksponowane.

Można uznać, że niniejsze opracowanie, obok charakteru poznawczego, ważnego z historycznego punktu widzenia, posiada również wymiar praktyczny. Podjęcie tego tematu wydaje się zatem ważne w aspekcie społecznym. Co za tym przemawia? Otóż od 1989 r. zaczęły się odradzać struktury, zaprezentowanego w niniejszym opracowaniu, Związku Strzeleckiego z lat międzywojennych. Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku istniały już trzy organizacje strzeleckie: Związek Strzelecki „Strzelec”, Związek Strzelecki „Strzelec” Organizacja Społeczno-Wychowawcza oraz „Związek Strzelecki”.

Z czasem pojawiły się kolejne stowarzyszenia o charakterze strzeleckim, nawiązujące nazwą i tradycją do przedwojennego Strzelca. Obecnie cały ruch strzelecki w Polsce obejmuje 10–12 organizacji (liczy około 2 tys. członków aktywnych). Niektóre z nich zjednoczyły się pod egidą powstałej w 2003 r. Federacji Związków i Drużyn Strzeleckich³. Obecnie najliczniejszymi związkami są w kolejności: Związek Strzelecki „Strzelec” Organizacja Społeczno-Wychowawcza, Związek Strzelecki „Strzelec” i „Związek Strzelecki”⁴.

T. Bogalecki, *Związek Strzelecki w Polsce w latach 1919–1939*, Toruń 1987 (praca doktorska); C. Bykowski, *Dzieje Związku Strzeleckiego w latach 1919–1939*, Warszawa 1997 (praca magisterska). Z prac opublikowanych po II wojnie światowej najwięcej informacji o Związku Strzeleckim zawierają opracowania dotyczące przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego w II Rzeczypospolitej. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: R. Toruńczyk, *Z dziejów rewolucyjnej walki młodzieży w latach 1929–1933*, Warszawa 1961; P. Stawecki, *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*, Warszawa 1969; M. Iwanicki, *Społeczna działalność pozaszkolna nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, Olsztyn 1984; K. Pluta-Czachowski, *Organizacja Orła Białego. Zarys genezy, organizacji i działalności*, Warszawa 1987. Listę tę uzupełniają artykuły, głównie autorstwa Tadeusza Bogaleckiego, a także Zbigniewa Szafkowskiego (dotyczące ZS na obczyźnie) oraz Dariusza Palacza (omawiające działalność Podokręgu ZS Kielce).

² Wydaje się, że problematykę działalności wychowawczej podjął jedynie Grzegorz Mazur w niepublikowanej pracy doktorskiej *Żołnierz – obywatel. Związek Strzelecki a idea „narodu pod bronią” (1919–1939)*, Wrocław 2000.

³ L. Sykulski, *Kto się boi zjednoczenia? Czyli słów kilka o Federacji i perspektywach jej rozwoju*, „Strzelec” 2005, nr 2, s. 1–2.

⁴ Połączone siły tych organizacji stanowią ponad 90% liczebności wszystkich aktywnych członków ruchu strzeleckiego. *Ibidem*, s. 4.

Celem Związku Strzeleckiego „Strzelec” Organizacji Społeczno-Wychowawczej jest: działanie na rzecz niepodległości Rzeczypospolitej Polskiej; wychowanie obywatelskie oparte na ideologii państwowotwórczej i dyscyplinie społecznej pierwszego Komendanta ZS Józefa Piłsudskiego; przygotowanie młodzieży do służby wojskowej i obrony cywilnej; wychowanie członków Związku w duchu patriotycznym; podnoszenie poziomu sprawności fizycznej i życia w zespole⁵. Również dla Związku Strzeleckiego „Strzelec” ważne są działanie na rzecz umacniania niepodległości Rzeczypospolitej i propagowanie wśród młodzieży postawy służby wobec Ojczyzny. Podstawą podejmowanych przez niego prac wychowawczych są etyka chrześcijańska oraz tradycje walk o niepodległość⁶. Podobne cele zakłada „Związek Strzelecki”, podkreślając, że wychowanie młodzieży w duchu patriotycznym opiera się na hasle: Bóg – Honor – Ojczyzna⁷.

Wytyczone zadania stowarzyszenia te realizują głównie przez: kultywowanie tradycji walk niepodległościowych, prowadzenie wśród członków działalności oświatowej i wychowawczej, tworzenie warunków do zaspokojenia ich zainteresowań, organizowanie obchodów i uroczystości narodowych oraz propagowanie działań związanych z krzewieniem kultury, wychowania fizycznego, sportu, higieny i oświaty zdrowotnej⁸.

Jeżeli współczesne organizacje strzeleckie mają być spadkobiercami Strzelca z czasów II Rzeczypospolitej, to ich członkowie powinni dogłębnie poznać jego dzieje, w tym również podstawy działalności kulturalnej i oświatowo-wychowawczej. Istnieje szansa, że to pozwoli ruchowi strzeleckiemu wzmocnić podejmowane cele wychowawcze wśród młodzieży oraz wzbogaci formy tej działalności. Wychodząc zatem naprzeciw zaistniałej potrzebie, podjęto się opracowania dziejów Związku Strzeleckiego w Polsce z lat 1919–1939. Dotyczy to głównie zadań i dostosowanych do ówczesnych wymagań form pracy: oświatowej, kulturalnej i społecznej, tak bardzo potrzebnych w procesie wychowawczym współczesnej młodzieży.

⁵ Statut Związku Strzeleckiego „Strzelec” Organizacji Społeczno-Wychowawczej uchwalony przez IV Walny Zjazd Delegatów 18.10.1997 r., art. 6.

⁶ <http://zsstrzelec.republica.pl>, 30.07.2007 r.; <http://zsstrzelec.republica.pl/newpage3.htm>, 30.07.2007 r.

⁷ Statut „Związku Strzeleckiego”, art. 5 [w:] <http://www.zwiazek-strzelecki.pl>, 28.07.2007 r.

⁸ *Ibidem*, art. 7; Statut Związku Strzeleckiego „Strzelec” Organizacji Społeczno-Wychowawczej uchwalony przez IV Walny Zjazd Delegatów 18.10.1997 r.

Odrodzenie się ZS z czasów II Rzeczypospolitej świadczy o ponadczasowym wymiarze wartości, które wniósł on w system wychowania i które warto rozwijać, szczególnie w zakresie kształtowania charakterów młodego pokolenia. Wydaje się to bardzo istotne we współczesnym okresie postmodernizmu niosącego ze sobą nieliczący się z dobrem wspólnym indywidualizm, praktyczny materializm i moralny relatywizm.

Próba ukazania roli, jaką odegrało wychowanie obywatelskie młodzi strzeleckiej w kształtowaniu postawy obywatelskiej i patriotycznej w II Rzeczypospolitej, była możliwa dzięki rekonstrukcji dziejów Związku Strzeleckiego. Odtworzenie faktów z życia tego stowarzyszenia wiązało się z poznaniem i zinterpretowaniem jego dorobku. Źródła historyczne, stanowiące głównie spuściznę działalności kulturalnej i oświatowo-wychowawczej, były zatem podstawą procedury badawczej.

Zasoby źródłowe niniejszej rozprawy stanowiły w dużej mierze archiwalia. Spośród zawartych tam materiałów najszerzej zostały wykorzystane zbiory zdeponowane w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie (CAW). Najbardziej interesujący okazał się obszerny, bo obejmujący ponad 600 teczek, zespół Związek Strzelecki 1919–1939. Szczególnie cenne z tego zespołu były dokumenty z następujących podzespołów: Centralny Instytut Wydawniczy, Instytut Wydawniczy „Strzelec”, Komenda Główna–Kancelaria, Oddział Ogólno-Organizacyjny, Oddział Wychowania Obywatelskiego, Oddział Wyszkożenia, Referat Przysposobienia Rolniczego. Znalezione tutaj liczne dokumenty dotyczące spraw ogólnooorganizacyjnych, ale przede wszystkim związanych z wychowaniem obywatelskim Związku Strzeleckiego: sprawozdania, protokoły, meldunki, biuletyny, wskazówki i wytyczne prac, dzienniki zarządzeń i rozkazów, regulaminy, druki okolicznościowe, statuty.

W pracy wykorzystano także materiały źródłowe Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) i Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (ADM), zespół: Organizacje Paramilitarne i Obrony Cywilnej – Związek Strzelecki 1919–1939 (OPiOC–ZS). Bardzo przydatne okazały się tutaj dwa zespoły: Związek Legionistów Polskich (ZLP) oraz Organizacje Paramilitarne i Obrony Cywilnej–Związek Strzelecki 1919–1939.

Dodatkowo wiele drukowanych sprawozdań, regulaminów, druków okolicznościowych, instrukcji, czasopism strzeleckich, jednodniówek odnaleziono w zbiorach Biblioteki Narodowej, Centralnej Biblioteki Wojskowej w Warszawie, Biblioteki Sejmowej w Warszawie (Wydział Zbiorów Hi-

storii Społecznej) oraz Bibliotek Uniwersyteckich w Warszawie, Poznaniu, Wrocławiu i Toruniu.

Ważnym źródłem informacji była prasa. Na czoło wysunął się tu organ wydawniczy Stowarzyszenia „Strzelec”, na łamach którego obok artykułów na temat pracy oświatowo-wychowawczej ukazało się wiele zarządzeń i sprawozdań naczelnych władz strzeleckich, dotyczących wychowania obywatelskiego, a także informacje o formach i metodach pracy szkoleniowej Związku.

Bardzo cenne okazały się pisma strzeleckie poświęcone w dużej mierze sprawom wychowania obywatelskiego. Należy tu wspomnieć o miesięcznikach: „Praca Strzelecka” oraz „Program pracy dla Referentów Wychowania Obywatelskiego Związku Strzeleckiego”. Istotne informacje o działalności organizacji w II Rzeczypospolitej odnaleziono także w artykułach i notatkach zamieszczonych na łamach „Polski Zbrojnej” oraz „Kuriera Porannego”.

Literaturę uzupełniającą stanowiły opracowania autorów zajmujących się dziejami i historią Polski z lat 1908–1939, problemami wychowawczymi, organizacjami młodzieżowymi, historią wojskowości oraz historią wychowania fizycznego.

Ogólną konstrukcję pracy stanowi układ problemowy. Natomiast przy prezentacji poszczególnych zagadnień i aspektów działalności oświatowej, wychowawczej i kulturalnej Związku Strzeleckiego starano się zastosować chronologię narracji zgodną z tokiem historycznych wydarzeń. Jest ona monografią, stanowi więc tekst zmierzający do odtworzenia prawdy dziejowej Związku Strzeleckiego, jako głównego problemu badawczego. Całość pracy ujęto w czterech rozdziałach.

Rozdział I dotyczy genezy i rozwoju Związku Strzeleckiego. Przedstawiono tu również zadania i cele ideowe oraz najważniejsze akty prawne regulujące funkcjonowanie stowarzyszenia. Ponadto zwrócono uwagę na strukturę organizacyjną i administracyjną Związku oraz zasięg jego działania. Szczególny akcent położono także na status społeczny i wiekowy członków, działania zmierzające do pozyskania kadry organizacyjnej oraz założenia wychowawcze.

Podstawą treści rozdziału II są formy i metody pracy kulturalno-oświatowej rozwijane głównie w świetlicach strzeleckich, stanowiących najważniejszy teren działalności wychowawczo-obywatelskiej Związku. Scharakteryzowano te przejawy życia świetlicowego, które miały najistotniejszy wpływ na kształtowanie charakteru, uczuć i umysłu młodzieży strzeleckiej

zgodnie z ideą Stowarzyszenia, a mianowicie: czytelnictwo i akcję odczytową, działalność zespołów artystycznych (chórów, orkiestr, teatrów, zespołów muzycznych), obchody rocznic, świąt narodowych i państwowych oraz organizowanie spotkań towarzyskich (wieczornic, ognisk, spotkań opłatkowych i wielkanocnych).

W rozdziale III podjęto próbę ukazania tych form działalności Związku, które wdrażały członków do życia społecznego. Były to czyny obywatelskie, przysposobienie zawodowe obejmujące pracę oświatowo-rolniczą w oddziałach wiejskich i zawodowo-rzemieślniczą w oddziałach robotniczo-miejskich oraz ochotnicze obozy pracy.

Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe rozumiano w Związku Strzeleckim nie tylko jako czynniki rozwijające kondycję fizyczną młodzieży czy podnoszące powszechną gotowość do obrony kraju. Świadomie uznawano je za doskonałą szkołę charakterów i pracy obywatelskiej. Zagadnienia te stanowią podstawę rozważań rozdziału IV. Na wstępie przedstawiono program szkolenia wojskowego i fizycznego prowadzonego w oddziałach strzeleckich. Sportowi strzeleckiemu i „marszowemu” poświęcono oddzielne podrozdziały. Uczyniono to z uwagi na rozległość działania Związku w tym zakresie oraz popularność tych sportów wśród społeczeństwa. Ważne wydały się też do omówienia zagadnienia związane z turystyką i krajoznawstwem, uprawianymi przez młodzież strzelecką, które miały za zadanie rozwijać miłość do Ojczyzny i być swoistą szkołą wychowania moralnego i społecznego.

Na podstawie przedstawionych faktów Związek Strzelecki z lat międzywojennych jawi się nie tylko jako kontynuator ruchu sprzed I wojny światowej i czasów jej trwania, ale jako ruch wychowania obywatelskiego, dążący do wytworzenia moralnej, społecznej i materialnej siły jako gwaranta niepodległego bytu. Wydaje się, że właśnie podjęcie tych działań, tak ważnych w obliczu nowej rzeczywistości dziejowej, oraz przekształcenie się Strzelca z organizacji wojskowej (okresu zaborów) zrzeszającej głównie dorosłych w organizację młodzieżową, a więc społeczno-wychowawczą, było podstawą jego dalszego istnienia i prężnego działania w II Rzeczypospolitej.

Niniejsze opracowanie skierowane jest nie tylko do kierownictwa i członków odrodzonego w końcu XX wieku ruchu strzeleckiego, ale do wszystkich, którym na sercu leży właściwie ukształtowane morale młodego pokolenia, będącego gwarantem teraźniejszości i przyszłości narodu. Wszak

warto ubogacać warsztat pracy wychowawczej również przez odwoływanie się do dorobku z przeszłości.

Praca nie ukazałaby się bez udziału kilku życzliwych osób. Pragnę tu podziękować Profesorowi Andrzejowi Gąsiorowskiemu i Profesorowi Zdzisławowi Kosyrzowi za recenzje oraz cenne wskazówki, które przyczyniły się do ostatecznego kształtu publikacji. Wyrazy wdzięczności składam również nieżyjącemu już Profesorowi Mieczysławowi Iwanickiemu, który był inspiratorem podjętego tematu.

Rozdział I

Podłoże narodowe, społeczne i wychowawcze Związku Strzeleckiego

Początki Związku Strzeleckiego sięgają czasów walki narodu polskiego o niepodległość. Został on utworzony w 1908 r. jako załączek formacji podziemnego wojska polskiego pod zaborami. Początkowo funkcjonował pod postacią tajnego Związku Walki Czynnej (ZWC), następnie od 1910 r. jako legalny paramilitarny Związek Strzelecki, którego członkowie wraz z Polskimi Drużynami Strzeleckimi (PDS) weszli w 1914 r. w skład Legionów Piłsudskiego i Polskiej Organizacji Wojskowej (POW).

Związek Strzelecki działający w latach 1919–1939 był nie tylko, jako kontynuator organizacji z lat 1908–1914, ruchem przysposobienia wojskowego, ale również ruchem wychowania obywatelskiego. Swoją działalnością objął obszar całej Rzeczypospolitej. Terytorialnie zaś struktura organizacyjna została dostosowana do administracyjnego podziału państwowego aparatu przysposobienia wojskowego (powiaty na terenie danego okręgu korpusu wojskowego tworzyły okręg strzelecki). Ogromny rozwój liczebny Związku nastąpił głównie po przewrocie majowym w 1926 r., kiedy przysposobienie wojskowe otrzymało poparcie rządu, a ZS zyskał rangę organizacji ważnej z punktu widzenia interesów państwa.

Strzelec był organizacją młodzieżową, zrzeszającą głównie przedpoborową młodzież w wieku od 16 do 21 lat. Kadre zaś stanowili oficerowie i podoficerowie ZS oraz instruktorzy i przodownicy poszczególnych działów pracy – wychowania obywatelskiego, wychowania fizycznego, przysposobienia wojskowego czy pracy orląt.

1. Geneza Związku

Ruch strzelecki to symbol niepodległościowej myśli polskiej. Reprezentował on dążenie do wytworzenia polskiej siły zbrojnej¹. Myśl tworzenia polskich oddziałów wojskowych najszybciej przyjęła się i rozwinęła w Galicji, gdzie pod wpływem emigracji obudziła się silna świadomość społeczna i narodowa wśród młodzieży. Wynikało to z faktu, że największe możliwości nieskrępowanego politycznego rozwoju istniały właśnie na tym terenie. W ramach konstytucyjnego systemu monarchii austriackiej, wprowadzonego w 1867 r., Polacy uzyskali możliwość wpływania na losy monarchii oraz bezpośredniego decydowania o wielu kwestiach dotyczących żywotnych spraw zaboru austriackiego w ramach tzw. autonomii Galicji. Galicja stanowiła jedyny obszar Polski, na którym istniało i rozwijało się polskie szkolnictwo wyższe, sieć szkół średnich i elementarnych. Młodzież przesyconą atmosferą patriotyzmu (bez problemu dostępne były lektury S. Żeromskiego, S. Wyspiańskiego) rozpalala wyobrażenia niepodległościowa i budziła chęć czynu².

Inicjatorami ruchu strzeleckiego byli głównie członkowie wojskowych kół Organizacji Bojowej (OB)³, wywodzący się z Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) – Frakcja Rewolucyjna (PPS-FR) z Józefem Piłsudskim na czele⁴.

¹ J. Ulrych, *Związek strzelecki dawniej a dziś*, „Strzelec” 1927, nr 37, s. 4; CAW, ZS, sygn. I.390.1, t. 152 [bs.]. *25 lat pracy Związku Strzeleckiego*, s. 1.

² W. Lipiński, *Historia Związku Strzeleckiego*, Warszawa 1930, s. 9; A. Ajnenkiel, *Ustrój polityczny II Rzeczypospolitej* [w:] A. Garlicki (red.), *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 105, 106; A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1988, s. 74.

³ Podczas rewolucji 1905 r., która rozgorzała w Rosji i Królestwie Polskim po przegranej przez Rosję wojnie z Japonią, J. Piłsudski stworzył w marcu pierwsze po 1863 r. polskie oddziały wojskowe, czyli Organizację Bojową PPS. Przeprowadził przeszkolenie wojskowe w specjalnie zorganizowanych szkołach w Krakowie i Lwowie oraz rozwijał akcję propagandową wśród młodzieży, by zagwarantować idei polskiego ruchu zbrojnego jak największą liczbę ludzi gotowych w każdej chwili zamienić ją w czyn. Początkowo terenem działania OB było Królestwo Polskie (w latach 1905–1906 cały obszar Królestwa rozbrzmiewał strzałami polskich rewolucjonistów). Po krwawym stłumieniu rewolucji, po którym zapanowała tyrania moskiewska, J. Piłsudski przeniósł ośrodek działania na teren Galicji z centrum we Lwowie. Zob. W. Lipiński, *op. cit.*, s. 16–19; Z. Kijawski, *Z dziejów strzeleckich*, „Strzelec” 1933, nr 53, s. 16; CAW, ZS, sygn. I.390.1, t. 356 [bs.]. *Zbiór materiałów do próby organizacyjnej Związku Strzeleckiego*, Lwów 1937, s. 29; A. Piłsudska, *Wspomnienia*, Warszawa 1989, s. 63–67.

⁴ *Jak powstał Związek Strzelecki*, „Strzelec” 1933, nr 12, s. 4; A. Pączek, *5000... (Przyczynek do historii ruchu strzeleckiego w Polsce)*, „Strzelec” 1937, nr 11, s. 16; B. Urbankowski, *Józef Piłsudski marzyciel i strateg*, Warszawa 1997, s. 141–143.

Po rewolucji lat 1905–1907, przekonawszy się, że dla klasy robotniczej kwestia społeczna ma pierwszeństwo przed dążeniami narodowymi, dostrzegli konieczność stworzenia organizacji zbrojnej wykraczającej poza ruch socjalistyczny oraz rozległej, która nie opiera się na kryteriach klasowych bazy działania⁵. Praktyczną realizacją tej przesłanki było powołanie przez Kazimierza Sosnkowskiego Związku Walki Czynnej. Stało się to we Lwowie w końcu czerwca 1908 r., w atmosferze kryzysu międzynarodowego wywołanego aneksją Bośni i Hercegowiny⁶. W obliczu mogącej się rozegrać wojny z Rosją austriackie organy wojskowe przychylnie ustosunkowały się do wcześniejszej⁷ propozycji J. Piłsudskiego, dotyczącej logistycznego i politycznego wsparcia działalności PPS na płaszczyźnie tworzenia organizacji zbrojnej w zamian za dostarczanie informacji wywiadowczych armii austriacko-węgierskiej⁸.

Celem założenia ZWC było:

wyjście poza ramy partyjne⁹, związanie myśli i pracy przygotowawczej nad powstaniem, które musiało być ruchem masowym, nie z jedną partią, a ze sferami znacznie szerszymi, które ostatni ruch rewolucyjny w Królestwie skierował na drogi niepodległościowe, i zaabsorbowania ich konkretną pracą przygotowawczo-wojskową¹⁰.

Współzałożycielami i pierwszymi organizatorami ZWC, oprócz K. Sosnkowskiego, byli: Mieczysław Dąbkowski, Władysław Jaxa-Rożen, Jan Gorzechowski, Kazimierz Fabrycy, Marian Kukiel, Zygmunt Bohuszewicz, Mieczysław Trojanowski, Stefan Dąbkowski, Władysław Sikorski¹¹.

⁵ S. Pomarański, *Związek Walki Czynnej i Związki Strzeleckie*, „Strzelec” 1934, nr 31, s. 8; A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, *op. cit.*, s. 131; A. Piłsudska, *op. cit.*, s. 106; T. Schramm, *Wygrać Polskę 1914–1918*, Warszawa 1989, s. 1.

⁶ J. Buszko, *Galicja 1859–1914. Polski Piemont?*, Warszawa 1989, s. 71.

⁷ Już 29 września 1906 r. J. Piłsudski i jego najbliżsi współpracownicy wyszli z taką propozycją, z której austriackie organy wojskowe skorzystały dopiero podczas kryzysu spowodowanego aneksją Bośni i Hercegowiny. Zob. M. Ronge, *Dwanaście lat służby wywiadowczej*, Warszawa 1992, s. 33.

⁸ M. Ronge, *op. cit.*; T. Bogalecki, *Polskie Związki Strzeleckie w latach 1910–1914*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, nr 2, s. 30.

⁹ Konferencja PPS-FR zaakceptowała formalnie istnienie ZWC w styczniu 1909 r., co przyspieszyło rozwój nowo powstałej organizacji. Zob. J. Stachiewicz, *Rady Główne Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1934, t. IX, s. 44.

¹⁰ Cyt. za: J. Stachiewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. II, s. 46.

¹¹ S. Wolski, *Z przeszłości Związku Strzeleckiego*, „Strzelec” 1921, nr 6, s. 3; *Z dziejów Związku Strzeleckiego*, „Jednodniówka grodzieńskiego okręgu Związku Strzeleckiego”,

Deklaracja ideowa utworzonej organizacji głosiła, że jej zadaniem jest:

prowadzenie poza granicami caratu robót przygotowawczych oraz wykształcenie organizatorów i kierowników dla przyszłego powstania zbrojnego w zaborze rosyjskim¹².

Związek Walki Cywilnej stawiał sobie za cel wywalczenie orężem niepodległej polskiej republiki demokratycznej¹³, która przeprowadzi, ogólnikowo sprecyzowane, reformy socjalne¹⁴.

Na ZWC w początkach jego funkcjonowania złożyły się m.in. istniejące już wcześniej kółka militarne (milicyjne) PPS¹⁵ prowadzone we Lwowie przez K. Sosnkowskiego oraz dwie niewielkie, istniejące od 1904 r. na terenie Lwowa tajne organizacje młodzieżowe¹⁶: Związek Odrodzenia, któremu przewodził W. Sikorski, i Organizacja Nieprzejednanych, którą kierował Witold Sadowski¹⁷. Idea połączenia tych organizacji zrodziła się wiosną 1908 r. w czasie rozmowy K. Sosnkowskiego z J. Piłsudskim, jako przywód-

Grodno 1927, s. 5; T. Czaki, *Dzieje Związku Strzeleckiego*, „Strzelec” 1928, nr 44–45, s. 46; S. Pomarański, *Związek Walki Czynnej i Związki Strzeleckie*, „Strzelec” 1934, nr 31, s. 8; W. Dunin-Wąsowicz, *Trzydziestolecie Związku Walki Czynnej*, „Kurier Poranny” 1938, nr 181, z 3 VII, s. 3; B. Urbankowski, *Józef Piłsudski...*, *op. cit.*, s. 143, 144.

¹² „Sosnkowski – pisze jeden z historyków wojskowych – uczynił krok niezwyklej doniosłości dziejowej; w porozumieniu z kilkoma podkomendnymi założył organizację wojskową bezpartyjną i niezależną, mającą wychowywać oficerów dla przyszłego powstania zbrojnego przeciwko Rosji”. Cyt. za: W. Lipiński, *op. cit.*, s. 20, 21.

¹³ T. Nałęcz, *Sprawa polska w I wojnie światowej* [w:] A. Garlicki (red.), *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 13.

¹⁴ J. Buszko, *op. cit.*, s. 71.

¹⁵ Były to organizacje konspiracyjne, skupiające członków PPS-FR, emigrantów z Królestwa Polskiego oraz młodzież sympatyzującą z niepodległościową ideologią PPS-FR. Powstawały one w latach 1900–1907. W 1908 r. działały we Lwowie cztery szóstki (kółka) milicyjne: dwie robotnicze, składające z członków PPS-FR, i dwie skupiające sympatyków partii – studentów Politechniki Lwowskiej. Zob. J. Stachiewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. II, s. 45; T. Ładyka, *Polska Partia Socjalistyczna (Fracja Rewolucyjna) w latach 1906–1914*, Warszawa 1972, s. 149.

¹⁶ Związek Odrodzenia i Organizacja Nieprzejednanych to związki wojskowe, na czele których stali studenci Politechniki Lwowskiej. Nie zdołały one rozwinąć szerszej działalności, ponieważ członkowie, głównie Nieprzejednanych, włączyli się do akcji podejmowanej przez Organizację Bojową PPS. Zob. E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Dzieje oręża polskiego 1794–1938*, Warszawa 1973, s. 323.

¹⁷ W. Dunin-Wąsowicz, *Trzydziestolecie Związku Walki Czynnej*, „Kurier Poranny” 1938, nr 181, z 3 VII, s. 3; A. Garlicki, *Geneza Legionów. Zarys dziejów Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych*, Warszawa 1964, s. 26; A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, *op. cit.*, s. 136; P. Stawecki (red.), *Zarys dziejów wojskowości polskiej (1864–1939)*, Warszawa 1990, s. 100, 101.

cą PPS-FR. Piłsudski oświadczył, że uważa Organizację Bojową PPS-FR za przegraną i zamkniętą kartę historii. Zrodził się więc pomysł powołania nowej organizacji wojskowej¹⁸.

Wobec wzrostu liczebnego organizacji prowadzenie w konspiracji prac wyszkoleniowo-wojskowych stawało się trudne. Pojawiła się konieczność powołania nowej jawnej organizacji, gdyż tajny ZWC ściągał na siebie podejrzenia administracyjnych władz austriackich. Ćwiczenia bowiem za miastem, jakie przeprowadzali związkowcy w coraz większej liczbie, nie pozostawały niezauważone¹⁹. Nastąpiło to w 1910 r. w związku z legalizacją akcji wojskowej na podstawie ustawy austriackiej, zezwalającej na działalność związków strzeleckich, prowadzących przysposobienie wojskowo-sportowe młodzieży w Galicji na wzór związków w Tyrolu (ustawa o tworzeniu Schützen-Vereinów)²⁰. Wykorzystując tak dogodne warunki prawno-państwowe, założono początkowo dwie legalne organizacje: Związek Strzelecki we Lwowie (wiosna 1910 r.) i Strzelec w Krakowie (koniec 1910 r.). Obie podlegały istniejącemu nadal jako tajny ośrodek kierowniczy Wydziałowi ZWC²¹. Przykład Lwowa działał szybko. W różnych miejscowościach tworzyły się podobne stowarzyszenia. Aby przyspieszyć ich wspólne działanie i stworzyć jednolite kierownictwo tych organizacji, zorganizowano 13 sierpnia 1912 r. nowe towarzystwo Polska Federacja Strzelecka, do którego weszły: Wydział Związku Strzeleckiego we Lwowie, ZS w Brzeżanach i Strzelec w Krakowie. Kierownictwo i inicjatywa pozostawały przy Lwowie. Według art. 2 Statutu siedzibą Polskiej Federacji Strzeleckiej było miasto Lwów, a działalność jej rozciągała się na Galicję, Lodomerię wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, Księstwem Oświęcimskim i Zatorskim, Śląsk, Bukowinę i inne miejscowości monarchii austriackiej. Zadaniem Polskiej Federacji Strzeleckiej, według art. 3 Statutu, było pielęgnowanie

¹⁸ K. Sosnkowski, *Materiały historyczne*, Londyn 1966, s. 569, 570.

¹⁹ W. Lipiński, *op. cit.*, s. 25, 26.

²⁰ Władze austriackie, przewidując wojnę z Rosją, zaczęły popierać wszelkie organizacje paramilitarne, które przygotowywały się do walki zbrojnej przeciwko Rosji. Zob. A. Garlicki, *Geneza Legionów...*, *op. cit.*, s. 29, 30; A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, *op. cit.*, s. 143; P. Stawecki (red.), *Zarys dziejów wojskowości...*, s. 101.

²¹ S. Wolski, *Z przeszłości Związku Strzeleckiego*, „Strzelec” 1921, nr 6, s. 3; T. Nałęcz, *Sprawa polska w I wojnie światowej* [w:] A. Garlicki (red.), *Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 13.

ćwiczeń sportowych, w szczególności musztry i strzelania, oraz rozbudzanie w społeczeństwie zamiłowania do nauk wojskowych²².

Liczebnie ZWC, początkowo istniejący tylko we Lwowie, rozwijał się słabo – w listopadzie 1908 r. liczył 64 członków²³. Jego powolny rozwój nastąpił w związku z powołaniem nowych komórek poza Lwovem. Na przełomie lat 1908/1909 K. Sosnkowski zorganizował ogniwa ZWC w Krakowie, a do końca 1910 r. oddziały powstały również w Borysławiu i Brzeżanach. W czerwcu 1909 r. Związek skupiał 147 członków, z czego 105 we Lwowie, 36 w Krakowie i 6 w Borysławiu²⁴, zaś w kwietniu 1910 r. było już 219 członków ZWC (we Lwowie – 145, w Krakowie – 42, w Brzeżanach – 17 i w Borysławiu – 15)²⁵.

Bardziej intensywny rozwój liczebny Związku nastąpił po 1910 r., od chwili powstania legalnie działającego Związku Strzeleckiego we Lwowie. Od tego momentu członkiem organizacji mógł zostać każdy Polak, który posiadał odpowiednie warunki moralne i fizyczne oraz miał ukończone co najmniej 16 lat. Każdy członek miał obowiązek, obok brania udziału w wojskowych ćwiczeniach teoretycznych i praktycznych, prowadzić w swym otoczeniu działalność agitacyjną i starać się przygotować dla Związku nowych członków. Wówczas to członkowie ZS odnowili m.in. dawniejsze kontakty z PPS-FR w Królestwie i przystąpili do zakładania tajnych grup wojskowych w większych jego ośrodkach. Podobne grupy ZS, starannie zakonspirowane, powstały niebawem również na Litwie, Białorusi, Ukrainie i w Rosji (w Wilnie, Grodnie, Mińsku, Odessie, Żytomierzu, Białej Cerkwi, Charkowie, Dorpacie, Rydze, Petersburgu, Kijowie i Moskwie) oraz w miastach uniwersyteckich Europy Zachodniej (w Genewie, Zurichu, Paryżu, Brukseli, Liège), a nawet wśród Polonii w Stanach Zjednoczonych²⁶.

Największy rozwój Związku przypadł na lata 1912–1913, kiedy ze względu na kryzys bałkański wojna Austrii z Rosją zdawała się nieuniknio-

²² M. Janik, *W służbie idei niepodległości. Pamięci Hipolita Śliwińskiego: wspomnienia*, Kraków 1934, s. 34, 35.

²³ J. Stachiewicz, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. II, s. 57; A. Garlicki, *Geneza Legionów...*, *op. cit.*, s. 29.

²⁴ J. Stachiewicz, *Początki Związku...*, *op. cit.*, s. 558; A. Garlicki, *Geneza Legionów...*, *op. cit.*, s. 29.

²⁵ J. Stachiewicz, *Rady Główne Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1934, t. IX, s. 49–51; A. Garlicki, *Geneza Legionów...*, *op. cit.*, s. 29; T. Bogalecki, *Polskie Związki Strzeleckie...*, *op. cit.*, s. 32.

²⁶ W. Lipiński, *op. cit.*, s. 35; P. Stawecki (red.), *Zarys dziejów wojskowości...*, *op. cit.*, s. 101, 102; B. Urbankowski, *Józef Piłsudski...*, *op. cit.*, s. 145, 146.